

İslam ve Evrim: Bir Savunma

Doç. Dr. Enis DOKO*

Giriş

Din-bilim etkileşiminde muhtemelen en can alıcı konu, İslam ve Neo-Darwinci evrim teorisi arasındaki ilişkidir. Müslüman alimler bu bağlamda genellikle iki ana kampa ayrılır. Bir yandan Seyyid Hüseyin Nasr¹, Nuh Ha Mim Keller², Yasir Qadhi ve Nazir Khan³ gibi daha geleneksel eğilimlere sahip Müslüman alimler, İslam'ın evrimle çeliştiğini düşünüyorlar. Bu alimler, evrim teorisini ya tamamen reddederler ya da insan türünü yani Homo Sapiensi evrimsel sürecin dışında tutarlar. Bu düşünürlerden bazıları, mesela Yasir Qadhi, evrim teorisini geçerli bir bilimsel teori olarak kabul etmekle birlikte, bilimsel gerçekçiliği reddederler. Diğer bir deyişle, bilimin evreni tasvir etmediğini iddia eder. Bu gruptaki düşünürler, İslam ve evrimin tutarsızlığını iddia ederler.

Diğer tarafta Rana Dajani⁴, Caner Taslaman⁵, Nidhal Guessoum⁶

---

* İbn Haldun Üniversitesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

1 Seyyed Hossein Nasr, "On the Question of Biological Origins." *Islam and Science* 4/2 (2006), 181–197.

2 Nuh Ha Mim Keller, *Sea Without Shore: A Manual of the Sufi Path* (Amman: Sunna Books, 2011), 350-356.

3 Yaser Qadhi and Nazir Khan "Human Origins: Theological Conclusions and Empirical Limitations." (2019), *Yaqeeninstitute* (Accessed July 29, 2021).

4 Rana Dajani, "Evolution and Islam's Quantum Question." *Zygon: Journal of Religion and Science*, 47/2 (2012), 343–353.

5 Caner Taslaman, *Can a Muslim Be an Evolutionist?* (Istanbul: Istanbul Yayınevi, 2020).

6 Nidhal Guessoum, *Islam's Quantum Question: Reconciling Muslim Tradition and Modern Science* (London: I.B. Tauris, 2011), 271-326.

ve Basil Altaie⁷ gibi evrim teorisinin İslam'la tamamen uyumlu olduğunu düşünen daha bilimsel yönelimli Müslüman düşünürlerimiz de vardır. Çoğu bilim insanı olan bu düşünürler, genellikle Kuran ayetlerinin bazılarının mecazi bir okumasını sunarlar ya da onları yeniden yorumlarlar. Bu tür düşünürler İslam'ın ve evrimin tutarlılığını iddia ederler.

İlk kampın görüşleri, belki de anti-realist yaklaşım dışında, modern bilimle çelişiyor ve bu nedenle Müslüman bilim insanlarına çekici gelmiyor. Öte yandan, ikinci grubun yaklaşımı, modern bilimle uyumlu olmakla birlikte, genellikle kutsal kitabın daha geleneksel okumalarında ısrar eden daha geleneksel yönelimli kişileri ikna etmekte başarısız olur. Bu ikinci kampa sempati duysam da, daha geniş kitleleri İslam ve evrimin uyumluluğu konusunda ikna etmek için konuya daha dengeli bir yaklaşıma ihtiyacımız olduğuna inanıyorum. Bu yazıda iki yaklaşımın orta yolunu bulmaya çalışacak ve Kuran'ın geleneksel okumalarının evrim teorisine uyumlu olduğunu iddia edeceğim.

Yukarıda sözü edilen düşünürlerin aksine, Kuran'ın evrimle uyumlu belirli bir okumasını sunmaya ve savunmaya çalışmayacağım. Bunun yerine, kötülük sorunuyla bir analogi yapacak ve İslam ile evrimin uyumluluğuna dair bir savunma geliştireceğim. Savunmayı din felsefesi literatüründeki teknik anlamı ile kullanacağım. Savunma iki iddianın bir arada tutarlı bir biçimde var olabileceğini göstermeye çalışır, ben de Kuran'ın tevilsiz okuması ile Evrim kuramının bir arada var olabileceğini göstermek için çeşitli savunmalar geliştirmeye çalışacağım. Bir sonraki bölümde, kötülük problemi ile analogiyi geliştireceğim ve terminolojiyi tanıttacağım, ardından evrim teorisinin temel ilkelerini özetleyeceğim. Daha sonra, Kuran'ın yaratılış anlatısını ana hatlarıyla anlatacağım. Son bölümde, İslam ve evrimin uyumluluğunu göstermek amacıyla iki farklı savunma sunacağım.

Kötülük Problemi ile Analogi

Evrime inanan bir insan için tutarsızlık iddiası, İslam teizmine karşı bir argüman olarak yorumlanabilir. "İslami Teizm için Evrim Problemi" olarak adlandıracağım bu argüman şu basit biçimde ifade edilebilir:

7 Basil Altaie, *The Divine Word and The Grand Design: Interpreting the Qur'ân in the Light of Modern Science*. (Manchester: Beacon Books, 2018), 131-135.

1. Eğer İslami Teizm doğruysa, evrim yanlıştır. (Tutarsızlık tezi)
2. Evrim doğrudur. (Evrimsel Gerçekçilik)
3. Dolayısıyla İslami Teizm yanlıştır.

Birinci öncül olan tutarsızlık tezi, İslami Teizmin bilimsel evrim teorisine tutarsız olduğunu savunur. Bu öncül çeşitli şekillerde savunulabilir. Örneğin, evrimdeki acı ve ıstırapın, İslam teizminin merhametli, her şeye kadir ve her şeyi bilen alim Tanrısı ile tutarsız olduğu iddia edilebilir. Veya evrimdeki rastgeleliğin ilahi takdirle tutarsız olduğu iddia edilebilir. Tüm bu iddialar dikkate değer olmakla birlikte, çoğu Kuran'da anlatılan yaratılış modelinin evrimle tutarsız olduğunu iddia etmektedir. Tutarsızlık tezini savunanların evrim teorisini reddetmelerinin başlıca nedeni budur. İkinci öncül, Evrimsel Gerçekçilik, bir sonraki bölümde tanımlayacağım evrimin ana tezinin doğru olduğunu savunur.

Bir Müslüman, yukarıdaki argümanın iki öncülünden birini inkar etmek zorunda kalacaktır. Tutarlılık tezinin savunucuları birinci öncülü reddederken, tutarsızlık tezinin savunucuları ikinci öncülü hedef alacaktır.

Bu yazıda, yukarıdaki argümanla aynı biçimde ifade edilebilecek Mantıksal Kötülük Problemi⁸ ile bir analogi yaparak ilk öncülü hedefleyeceğim:

1. Klasik Teizm doğruysa, kötülük yoktur. (Tutarsızlık tezi)
2. Kötülük vardır. (Kötülük Hakkında Gerçekçilik)
3. Dolayısıyla Klasik Teizm yanlıştır.

Bu yazıda, klasik teizm ile, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mükemmel bir şekilde iyi olan bir Tanrı'nın olduğunu kastediyorum. İlk öncülün arkasındaki temel fikir, her şeye gücü yeten varlığın dünyadaki tüm kötülükleri önleyebileceği, her şeyi bilen bir varlığın kötülüğü nasıl yok edeceğini bileceği ve mükemmel iyi varlığın onu ortadan kaldırmak isteyeceğidir. Dolayısıyla, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve tamamen iyi bir Tanrı olsaydı, kötülüğü önlemek ister, onu nasıl önleyeceğini bilir ve engelleyebilirdi. Dolayısıyla, klasik teizmin Tanrısı varsa, o zaman kötülük yoktur; klasik teizmin Tanrısı mantıksal olarak kötülükle tutarsızdır. En azından tutarsızlık tezi bunu söyler. İkinci öncül, kötülüğün var olduğunu iddia eder.

8 J. L. Mackie, "Evil and Omnipotence." *Mind*, 64 (1955), 200-212.

Birkaç düşünür kötülüğün varlığını inkar ederken, çoğu teist ilk önermeyi reddedecek ve kötülüğün varlığının klasik teizmle tutarlı olduğunu göstermeye çalışacaktır. Kötülük problemindeki tutarsızlık tezine yanıt vermek için uygulanabilecek iki farklı strateji vardır: birincisi savunma, ikincisi teodise⁹. Savunma, kötülüğün varlığı ile Tanrı'nın varlığı arasında mantıksal bir uyumsuzluk olmadığını göstererek, mantıksal kötülük sorununu çürütme çalışır. Savunma, Tanrı'nın neden kötülüğe izin verdiğine dair makul bir açıklama vermeyi gerektirmez, hem kötülüğün hem de Tanrı'nın bir arada var olduğu tutarlı bir senaryo inşa etmek yeterlidir. Bu hikayenin doğru olması gerekmez, çünkü mantıksal uyumluluğu göstermek için yanlış ama tutarlı bir hikaye yeterlidir. Örneğin, Alvin Plantinga, mantıksal kötülük probleminde karşı özgür irade savunmasını kullanır. Özgür irade savunmasına göre Tanrı özgür iradeye değer verir ve özgür iradeyi insan ve cin gibi yaratıklara vermiştir. Dünyadaki kötülük, özgür iradenin ahlaki kötülüklerde insanlar tarafından, doğal kötülüklerde ise cinler tarafından kötüye kullanılmasının bir sonucudur. Plantinga, doğal kötülüğe cinlerin neden olduğuna inanmasa da, bu başarılı bir şekilde tutarlı bir hikayedir ve mantıksal kötülük problemini etkisiz hale getirir. Öte yandan, bir teodise daha güçlüdür: dünyamızda kötülüğün ve Tanrı'nın neden bir arada var olduğuna dair yalnızca tutarlı değil, aynı zamanda makul bir hikaye sağlamaya çalışır. Başka bir deyişle, klasik teizmin Tanrı'sının varlığı göz önüne alındığında, kötülüğün varlığı için gerçek gerekçeyi sağlamaya çalışır.

İslam ve evrim için mantıksal tutarlılık tezinin ya bir teodise geliştirilerek ya da savunma geliştirilerek savunulabileceğine inanıyorum. Tutarlılık tezinin savunucularının çoğu, hem Kuran'ı hem de evrim teorisini doğrulayan makul bir yol bulmaya çalışır. Bu yaklaşımları teodiselere benzer. Bu yazıda, mantıksal kötülük probleminde karşı bir savunmayı andıran daha mütevazı bir yaklaşım kullanarak tutarlılık tezini tartışacağım. Bu yaklaşımın iki avantajı vardır. İlk olarak, birden fazla senaryo ortaya koyabileceğiz; Kötülük sorunuyla ilgili literatürden bildiğimiz gibi, birden fazla savunma mümkündür. İkincisi, kendimizi belirli bir teolojiye veya hermeneutik stratejiye adamadan hem geleneksel bir Kuran okumasını hem de modern

9 Michael Tooley. "The Problem of Evil", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), (Accessed July 29, 2021).

bilimin bütünlüğünü koruyabileceğiz. Bir sonraki bölümde evrim teorisinin temel iddialarını kısaca özetleyeceğim. Ardından, Kuran'da ana hatları verilen Adem'in yaratılış hikayesinin geleneksel okumasını özetleyeceğim. Son bölümde hem bilimsel hem de kutsal yaratılış hikayelerinin bir arada var olduğu birkaç senaryo geliştireceğim.

Evrim Teorisinin Özeti

Tutarsızlık tezini değerlendirmek için hem Kuran'ın, hem de bilimin ortaya koyduğu yaratılış anlatısını anlamamız gerekmektedir. Bu bölümde evrim teorisinin temel iddialarını kısaca özetleyeceğim. Çoğu evrim karşıtı ne yazık ki evrimin tek bir iddia olmadığını farkında değildir. Evrim tüm bilimsel teoriler gibi çok önermeli bir görüştür.

Dolayısıyla İslamî teizm, teorinin tüm yönleriyle çelişmeyebilir. Bu nedenle, kutsal metinlerdeki yaratılış anlatıları ile olası çelişkileri belirlemek için evrimin temel ilkelerini ortaya koymak ve her birini ayrı ayrı değerlendirmek çok önemlidir.

Evrim teorisinin temel fikirleri altı tezde özetlenebilir. Kanaatimce bu tezler evrim teorisinin özünü doğru bir şekilde ortaya koysa da, elbette ki eksiktir ve teori bunlardan daha çok iddialar içerir.

1. *Yaşlı Dünya Tezi*: Evrim teorisi evrenin, dünyanın ve yaşamın eski olduğunu varsayar. Dünyanın yaşı, radyometrik yaş tayini kullanılarak 4,54 milyar yıl olarak tahmin edilmektedir¹⁰. Tek hücreli organizmaların en eski fosilleri 3,5 milyar yıl öncesine kadar gitmektedir¹¹. Modern insan ya da homo sapiens yaklaşık 200.000-300.000 yıl önce ortaya çıkmıştır¹². Kuran'da yeryüzünün, hayatın ve insanın yaratılışıyla ilgili kesin bir tarih verilmemiştir. Dolayısıyla yaşlı dünya tezi İslam ile uyumludur.

2. *Mikroevrim Tezi*: Mikroevrim, tek bir tür içindeki veya daha doğru-su tek bir popülasyon içindeki evrimdir¹³. Popülasyon, bir gen havuzunu

10 G. Brent Dalrymple, "The age of the Earth in the twentieth century: a problem (mostly) solved". *Geological Society, London, Special Publications*. 190/1 (2001), 205–221.

11 J. William Schopf, "Fossil evidence of Archaean life." *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 361/1470 (2006), 869–885.

12 Douglas Futuyma and Mark Kirkpatrick, *Evolution* (New York: Oxford University Press, 2018), 555.

13 Futuyma and Kirkpatrick, *Evolution*, 516.

paylaşan, yani birbirleriyle çiftleşebilen bir organizma grubudur. Bu tez, gen frekansının bir popülasyon içinde değişebileceğini belirtir. Diğer bir deyişle, popülasyonun özelliği zamanla değişebilir. Yine Kuran'da türlerin sabit olduğunu ve zamanla değişmeyeceğini iddia eden bir ayet yoktur. Dolayısıyla mikroevrimin İslam ile bağdaşmadığını düşünmek için hiçbir neden yoktur.

3. *Makroevrim Tezi*: Makroevrim, türler arasındaki değişimi ifade eder. Makroevrimin önemli bir biçimi türleşmedir¹⁴. Türleşme genellikle yaratılışçılar tarafından reddedildiğinden, biz ona odaklanacağız. Türleşmeyi anlamak için önce türlerin ne olduğunu anlamamız gerekir. Türler, yavru üretebilen en küçük organizma grubudur ve bir türün üyeleri başarılı bir şekilde çoğalabilir. Popülasyonlar, aynı belirli bölgede yaşayan türlerin bir alt grubudur. O halde türleşme, yeni bir türün oluşumudur. Türleşme, iki organizma grubunun iç içe geçmesini önleyen bir üreme bariyeri ortaya çıktığında gerçekleşir. Bazı yaratılışçılar, mikroevrimi kabul ederken, ama türleşmeyi reddederler. Kuran türleşmeden bahsetmez. Seyyid Hüseyin Nasr gibi tutarsızlık tezinin bazı savunucuları türleşme olasılığını reddederler. Ancak onların türleşmeye karşı teolojik argümanları, Kuran'daki herhangi bir belirli ayetten ziyade Platoncu felsefeye dayanıyor gibi görünüyor¹⁵. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Müslümanlar geleneksel olarak ilk insanın, yani Hz. Adem'in doğrudan çamurdan yaratıldığına inanmışlardır. Ancak bu anlatıyı kabul etsek bile Müslümanların genel olarak türleşmeyi reddetmelerine gerek yoktur. İnsan doğrudan topraktan ortaya çıksa da, özellikle diğer canlılarda türleşmeye karşı çıkmak için hiçbir gerekçe yoktur. Dolayısıyla türleşme kavramı olarak İslam'a uygundur.

4. *Doğal seçim*: Doğal seleksiyon, türlerin çevrelerine uyum sağladıkları ve değiştiği ana mekanizmadır¹⁶. Belirli bir popülasyondaki bireysel organizmalar farklı kalıtsal özelliklere sahiptir. Bazı özellikler yaşadıkları çevreye daha uygundur ve bireye hayatta kalma avantajı sağlar. Avantajlı kalıtsal özelliklere sahip organizmalar daha uzun süre hayatta kalır ve bu nedenle üreme ve faydalı özellikleri yavrularına aktarma şansı daha fazladır.

14 Futuyma and Kirkpatrick, *Evolution*, 213-243.

15 Malik, *Islam and Evolution*, 116.

16 Futuyma and Kirkpatrick, *Evolution*, 55-75.

Zamanla bu daha avantajlı özellikler popülasyon içinde daha yaygın hale geldikçe, popülasyonun evrimleştiğini söyleriz. Bu doğal seleksiyon sürecidir. Yine, Kuran doğal seçimden bahsetmez; dolayısıyla buna karşı çıkmak için Kurani bir neden yoktur.

5. *Neo-Darwinizm*: Geniş anlamda Neo-Darwinizm, Darwin'in doğal seçim yoluyla evrim teorisinin genetikle bütünleşmesidir¹⁷. Modern genetiğe göre, organizmanın görünüşünü, davranışını ve fizyolojisini etkileyen temel kalıtsal materyal olan DNA adlı bir molekül vardır. Organizmanın özellikleri bu molekülde depolanır ve onun aracılığıyla yavrulara aktarılır. Bir organizmanın DNA'sında meydana gelen değişikliklere mutasyonlar denir. Mutasyonlar genetik çeşitliliğin kaynağıdır. Mutasyonlar türlerin ihtiyaçlarından bağımsız olarak gerçekleşir, bu genellikle bu durum "mutasyonlar rastgeledir" ifadesiyle ifade edilir. Bundan dolayı, organizmada ne tür mutasyonların faydalı olacağını tespit eden ve meydana gelmesine neden olan bir mekanizma bulunmadığından, mutasyonlar organizmanın hayatta kalması için nötr, faydalı veya zararlı olabilir. Mutasyonların rastgele doğasının Tanrı'nın takdiri ile uyumlu olup olmadığı ilginç bir felsefi sorudur¹⁸. Öyle olduğuna inanıyorum, ancak bu yazıda sadece doğrudan evrimin Kuran'daki yaratılış anlatısı ile tutarlılığına odaklandığım için bu konuyu analiz etmeyeceğim. Mutasyon, genetik, DNA gibi modern terimlerin Kuran'da geçmediği açıktır. Yine Neo-Darwinci tezle ilgili bir ayet yoktur. Dolayısıyla Kuran'ın anlatımıyla da uyumludur.

6. *Ortak Ata*: Bu teze göre, tüm canlılar ortak bir atadan gelmektedir. Seçeceğimiz herhangi iki tür, aslında yukarıdaki süreçler sonucunda ayrıştıkları ortak bir ataya sahiptir¹⁹. İnsanlar da dolayısıyla diğer canlılarla ortak bir ataya sahiptir. Eleştirmenlerin sıklıkla iddia ettiği gibi maymunlardan evrimleşmedik, ancak diğer primatlar, diğer memeliler ve hatta bitkilerle ortak bir atayı paylaşıyoruz. Bana göre ortak ata, Kuran'la potansiyel olarak çelişen tek tezdır. Ama insanları dışlarsak, ortak ata, Kuran'la açıkça bağdaşır; Kuran'daki hiçbir ayet, insan dışı canlıların ortak bir ataya sahip olamayacağını belirtmez veya ima etmez. Ancak geleneksel olarak Adem'in

17 Futuyma and Kirkpatrick, *Evolution*, 16.

18 Bakınız Kelly James Clark and Jeffrey Koperski, *Abrahamic Reflections on Randomness and Providence*, (Palgrave Macmillan, 2021 forthcoming).

19 Futuyma and Kirkpatrick, *Evolution*, 14.

yaratılış anlatısının ortak ata teziyle çeliştiği düşünülmektedir. Bir sonraki bölümde ilgili Kuran ayetlerini inceleyeceğiz.

İnsanların tüm canlılarla ortak bir ataya sahip olma ihtimalleri dışında, Kuran'daki anlatımın harfi harfine okunması evrim teorisiyle çelişmez. Genel olarak evrim teorisine karşı çıkmak için Kuran kaynaklı bir neden yoktur. Asgari olarak Müslümanlar, insanları hariç tutmak koşuluyla evrim teorisini kolayca benimseyebilirler. Bununla birlikte, insanın evrimini reddetmek modern bilimle çelişir - insanların, örneğin diğer primatlar ve diğer tüm canlılar ile ortak bir ata paylaştıklarını gösteren güçlü genetik kanıtlar vardır²⁰. Çatışma tezine en az iki itiraz geliştirebileceğimizi düşünüyorum. Ancak bu itirazları sunmadan önce, Hz. Adem'in Kuran'da anlatıldığı şekliyle yaratılış anlatısına bir göz atalım.

Kuran'a Göre İnsanın Yaratılışı

İncil/Eski Ahit'in aksine, Kuran, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yaratılışına ilişkin ayrıntılı bir kronolojik anlatı içermez. Hz. Havva'nın ismi Kuran'da açıkça geçmediği için tartışmamızı Hz. Adem üzerinde yoğunlaştıracamız. İlk dikkat edilmesi gereken husus, Kuran'da insanlardan ve Hz. Adem'in topraktan, balçıktan veya çamurdan yaratılışına atıfta bulunmasıdır²¹:

“Ey insanlar ! Eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, (bilin ki) ne olduğunuzu size açıklamak için şüphesiz biz sizi *topraktan*, sonra nutfeden (spermadan) sonra bir alakadan (embriodan) sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından yaratmışızdır.” (22-Hac 5)

“Allah insanı, pişmiş bir çamura benzeyen bir *balçıktan* yarattı.” (55-Rahman 14)

“Semud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki, “Ey kavimim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir tanrınız daha yoktur. Sizi *topraktan* O meydana getirdi. Sizi orada ömür sürmeye O memur etti. Bu sebepten O'nun mağfiretini isteyin, sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, dualarınızı kabul eder.” (11-Hud 61)

20 Diğer canlılarla ortak ata paylaştığımızı destekleyen genetik kanıtların ayrıntılı sunumu için bkz. (Graeme Finlay, *Human Evolution: Genes, Genealogies and Phylogenies*. (New York: Cambridge University Press, 2013).

21 Bütün ayet tercümelemleri Elmalılı Mealinden alınmıştır.

Geleneksel olarak, Allah'ın Hz. Adem'i çamurdan yarattıktan sonra, Hz. Adem'e bir ruh/yaşam üflediğine inanılır. Bu iddiayı destekleyen bazı Kuran ayetleri şunlardır:

“Ey Peygamber! Rabbinin meleklere şöyle dediğini hatırla: “Ben, kuru balçıktan, şekil verilmiş kokuşmuş çamurdan bir insan yaratacağım. Ben, onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın.” (15-Hicr 28-29)

“İşte görüleni de görülmeyeni de bilen, her şeye gücü yeten, çok merhametli olan O'dur. Yarattığı her şeyi güzel yaratan ve insanı yaratmaya bir çamurdan başlayan O'dur. Sonra da onun soyunu süzülmuş bir özden, değersiz bir sudan yaratmıştır. Sonra onu düzenli bir şekle sokup, içine kendi ruhundan üfledi. Ve sizin için kulaklar, gözler ve gönüller var etti. Siz pek az şükrediyorsunuz!” (32-Secde 6-9)

Kuran, vahye tabi olan tüm insanları “Âdem oğulları” (Beni Âdem) olarak adlandırır. Dolayısıyla, literal bir okumada ısrar edersek, vahiy zamanında tüm insanların tek bir kişi olan Hz. Adem'in soyundan geldiği sonucuna varabiliriz. İşte ilgili ayetler:

“Ey Âdemoğulları. Şeytan, ana babanızı, çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak Cennet'ten çıkardığı gibi, sizi de (şaşırtıp) bir belaya düşürmesin! Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz, şeytanları, inanmayanların dostu yaptık.” (7-A'raf 27)

“Ey Âdemoğulları! Şeytana tapmayın, o size apaçık bir düşmandır ve bana kulluk edin, doğru yol budur, diye size and vermedim mi?” (buyurulacak)” (36-Yasin 60-61)

Kuran'daki diğer ayetler, kelimenin tam anlamıyla okunduğunda, vahye tabi olan tüm insanların tek bir çiftin soyundan geldiğini ima eder gibi görünmektedir. İşte bazı temsili ayetler:

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun; kendi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözeticidir.” (4-Nisa 1)

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstününüz O’ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdar olan dır.” (49-Hucurat 13)

Geleneksel olarak Kuran 4:1’deki “eş” terimi Havva’ya atıfta bulunularak yorumlanmıştır. Havva’nın nasıl yaratıldığı konusunda ise iki farklı yorum vardır. Bazı alimler, “öndan” terimini tek bir ruhun bir parçasına, yani Adem’e atıfta bulunarak yorumladılar. Kuran bundan bahsetmese de, bu genellikle Yahudilerin Tevrat’ın Havva’nın Adem’in kaburga kemiğinden yaratıldığına ilişkin kaydıyla uyumlu olarak yorumlanır. İkinci yorum ise bu terimi Havva’nın Adem ile aynı türden yaratıldığı anlamında almaktır²².

Zahiri anlamıyla okunduğunda Kuran, Hz. Adem’in çamurdan yaratıldığını iddia ediyor gibi görünüyor. Fakat bunun bir süreçle, belki de bir milyar yıllık evrim yoluyla gerçekleşmediğini neden varsayalım? Müslüman yaratılışçılar buna karşı çıkmak için birkaç ayet kullanırlar. İlk olarak, Kuran’ın belirttiği gibi, Adem’in özel, doğrudan ilahi yaratılışı olarak yorumladıkları “Allah’ın elleri” tarafından yaratıldığına dikkat çekerler. İşte ilgili ayet:

“Allah: “Ey İblis! O benim iki elimle yarattığıma secde etmene ne engel oldu? Kibirleşmek mi istedin? Yoksa yüksek derecelerde bulunanlardan mı oldun?” dedi.” (38-Sad 75)

İkincisi, Hz. İsa ile Hz. Adem arasında bir benzetme yaparak Hz. Adem’in babası olamayacağını ve dolayısıyla özel olarak yaratıldığını ima eden bir ayete atıfta bulunurlar:

“Doğrusu Allah katında İsa’nın (yaratılışındaki) durumu, Âdem’in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona “ol!” dedi, o da oluverdi.” (3-Ali İmran 59)

Üçüncüsü, bazı alimler, Kuran’da Hz. İsa’ya atfedilen, kuş şeklindeki çamuru canlı bir kuşa dönüştüren bir mucizeye işaret ederler. Ayetin Hz. Adem’in durumuyla açık bir bağlantısı olmamasına rağmen, çamurun temel malzeme olarak kullanılması ve içine üflenmesiyle vakalar arasındaki benzerliğin, Adem’in de doğrudan insan şeklindeki bir çamurdan dönüştürüldüğünü gösterdiğini düşünürler.

22 Malik, *Islam and Evolution*, 96.

“Allah şöyle diyecektir: “Ey Meryemoğlu İsa! Sana ve annene olan nimetimi hatırla! Hani seni Rûhu'l Kudüs (Cebrâil) ile desteklemiştim. Beşikteyken ve kemâle ermişken insanlarla konuşuyordun. Sana yazıyı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. İznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapmış ve ona üflemiştin, o da iznimle kuş olmuştu. Anadan doğma kör olanı ve alaca hastalığına yakalanmış kimseyi iznimle iyileştirmiştin. Ölülere iznimle (hayata) çıkarmıştın. İsrailoğulları'na âyetlerle geldiğin ve onlardan inkâr edenlerin: “Bu ancak apaçık bir sihirdir” dedikleri zaman seni, onlardan korumuştum.” (5-Maide 110)

Kanaatimce bunlar evrim aleyhinde kullanılan ayetlerin tamamıdır.

Bu bölümü bitirmeden önce, Kuran'ın Hz. Adem'in yaratılış kıssasını özetlemekte fayda var. Hz. Adem çamurdan yaratılır ve içine ruh zerk edilir, sonra Allah Hz. Havva'yı ona eş olarak yaratır. Hz. Adem yeryüzüne halife olarak tayin edilmiştir. Melekler, Allah'a neden kan dökülmesine sebep olacak bir halife tayin ettiğini sorarlar. Allah meleklerle bilmediklerini bildiğini hatırlatır ve Hz. Adem'e meleklerin bilmediği şeylerin isimlerini öğretir. Sonra Allah meleklerden Hz. Adem'e secde etmelerini ister. Toprakta daha üstün olduğunu düşündüğü ateşten yaratılışına atıfla secde etmeyi reddeden İblis dışında her melek secde eder. Allah, Hz. Adem ve Hz. Havva'ya belirli bir ağacın meyvesini yememelerini söyler, ancak İblis onları meyveyi yemeleri için kandırır. Sonuç olarak, Allah onları Cennet'ten kovar. Cennet'in yeryüzünde bir yer mi yoksa evrenin dışında bir mekan mı olduğu Müslümanlar arasında tartışılmaktadır. Daha yaygın olan görüş, Cennet'in burada yeryüzünde bir bahçe değil, ölümden sonra gideceğimiz yer olan Cennet olduğu ve Hz. Adem ile Hz. Havva'nın Cennet'ten kovulduktan sonra yeryüzüne indirildikleridir.

Bu, Hz. Adem'in yaratılış anlatısının Kuran tarafından tasvir edildiği şekliyle ilgili bölümlerinin analizini sonlandırıyor. Bu analizden, ortak ata teziyle çelişebilecek iki önerme ortaya çıkıyor:

1. Hz. Âdem doğrudan doğruya ve ilahi olarak çamurdan yaratılmıştır ve bu nedenle onun ebeveyni yoktur.
2. Âdem, vahye tâbi olan tüm insanların atasıdır.

Bir sonraki bölümde bu iki önermenin ortak ata teziyle uyumlu olup olmadığını değerlendirmeye çalışacağız. Eğer onunla uyumlularsa, evrimin geleneksel bir İslam okumasıyla uyumlu olduğu sonucuna varabiliriz.

Çift yaratılış ve çoklu ata savunması

İlk bakışta, insanın diğer tüm hayvan ve bitkilerle ortak bir ataya sahip olduğunu iddia eden ortak ata tezi, tüm insanların ortak atasının doğrudan çamurdan yaratılmış olan Hz. Adem olduğu iddiasıyla gerilim içinde görünmektedir. Ancak kanaatimce bu iki iddianın uzlaştırılabileceği en az iki senaryo vardır.

Birincisi, Hz. Adem'in biri Cennet'te, ikincisi de yeryüzünde olmak üzere iki kez yaratıldığı iddia edilebilir. Benzer bir strateji İbn Haldun (1332-1406) tarafından farklı bir bağlamda kullanılmıştır. İbn Haldun, Adem'in 60 arşın (yaklaşık 40 m) boyunun zikredildiği bir hadise cevaben, bu tanımın dünya koşulları göz önüne alındığında doğru olamayacağını kabul etmiştir²³. Hem hadisi, hem de akli verileri reddetmemek için İbn Haldun Hz. Adem'in yaratıldığı yerin dünya dışında Cennet'te olduğu, Hz. Adem'in Cennet'te 40 m boyunda olduğu ve daha sonra yeryüzüne indiğinde boyunun normal hale geldiği yorumunu savundu. Bu yaklaşım evrim için de kullanılabilir. Buna göre Kuran'da Hz. Adem'in Cennet'teki yaratılışı anlatılırken, evrim teorisi insanlığın yeryüzündeki yaratılışını anlatmaktadır²⁴.

Hz. Âdem'in/insanlığın yaratılışını birbirinden ayırmak, Kur'ânî ve ilmî rivayetler arasındaki olası bir çelişkiyi ortadan kaldırır. Elbette Müslüman düşünürler iki yaratılışı birbirine bağlamaya çalışmalıdır. Ancak Kuran'da Hz. Adem'in Cennet'ten yeryüzüne nasıl nakledildiği konusunda herhangi bir detay verilmemektedir. İki anlatıyı birbirine bağlamak için pek çok farklı senaryo sunulabilir.

İki anlatıyı birbirine bağlamanın bir yolu, ruhun yeniden bedenlenmesi senaryosudur. Tanrı, Hz. Adem ve Hz. Havva'yı Cennet'ten kovduğunda, ruhlarını Cennet'teki bedenlerinden yeryüzünde evrimleşmiş homo

23 İbn Haldun, *Mukaddime*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 227-230.

24 Platon ve onu takip eden filozoflar, İslam dünyasındaki Yunus Emre ve Mevlana gibi düşünürler ve doğu dinleri de bedenın ruhun bir aracı olarak görüleceğini ve ölümden sonra insanların geldikleri yere geri döneceklerini savunurlar. Buna göre dünya hayatı aslında insan ruhunun tecessüm etmesinden başka bir şey değildir. Ölüm bir son değil, ruhun bedenden kurtulması ve ilahi özgürlüğüne kavuşmasıdır. Dolayısıyla bu senaryo yeni değil, aksine geleneksel bir öğretinin evrim fikriyle harmanlanması olarak değerlendirilebilir.

sapiens bedenlerine geçirmiş olabilir. Kuran'ın Başpiskopos Usher'in İncil kronolojisi gibi resmi bir kronolojisi yoktur, bu nedenle Hz. Adem geçmişte herhangi bir zamanda yaşamış olabilir. Bu nedenle, vahiy alan tüm gelecek nesillerin Hz. Adem'in soyundan gelmesi için geçmişte kritik bir zamana yerleştirilmiş olabilir. Bu senaryo hem Kuran anlatımını hem de ortak ata tezini içermektedir.

Ruhun yeniden bedenlenmesi tek olasılık değildir. Diğer bir ihtimal ise, Hz. Adem'in ruhuna atıfta bulunmadan yani dualizmi kabul etmeden iki kez yaratılmış olduğunu iddia etmektir. Hz. Adem, Kuran'da anlatıldığı gibi önce Cennet'te yaratılmış, ardından Cennet'ten kovulduktan sonra evrimsel süreçle burada yeryüzünde yeniden yaratılış olabilir²⁵. Burada ele aldığımız çifte yaratılış savunması, Hz. Adem'in yaratıldığı Cennet'in dünya dışında olduğuna inanmayı gerektirmez. Allah, Hz. Adem'i burada yeryüzünde doğrudan kilden yaratmış olabilir, sonra Cennetten kovulduktan sonra, Allah onu evrimsel bir süreçle yeniden yaratmış veya ruhunu evrimleşmiş homo sapiens'e geçirmiş olabilir.²⁶

Müslümanlar veya ateistler, Hz. Adem'in iki yaratılışıyla ilgili senaryoların en iyi ihtimalle mantıksız olduğuna itiraz edebilirler. Ancak İslam'ın ve evrimin tutarlılığını savunmak için tek ihtiyacımız olan mantıksal olarak tutarlı bir senaryo olmasıdır; tutarsızlık tezini reddetmek için hikayenin makul olması gerekmez.

Tutarsızlık tezine ikinci itiraz, Hz. Adem'in yaratılış anlatısını harfi harfine almak, ancak insanların diğer canlılarla ortak bir atayı paylaştığında ısrar etmektir²⁷. Sonuçta hepimizin birden fazla atası vardır. Bu senaryoya "çoklu ata savunması" diyorum. Fikir basit: Cennet'te veya burada

25 Bu senaryo, Tanrı'nın Adem'i cennette prototip bir model olarak topraktan yarattığı ve daha sonra yeryüzündeki evrimle adeta seri üretime geçirdiği şeklinde de yorumlanabilir.

26 Unutulmamalıdır ki, bu senaryoların hiçbiri bilimle çelişmez, çünkü bunlar bilimsel olarak araştırılıp yanlışlanamaz veya doğrulanamaz. Bilimin böyle bir çiftin gerçekten yaşayıp yaşamadığını araştırma gücü yoktur.

27 Benzer bir durum, David Solomon Jalajel tarafından teolojik tevakkuf ilkesine başvuru olarak savunulmaktadır. Onun pozisyonu için bkz.: David Solomon Jalajel, "Tawaqquf and Acceptance of Human Evolution." (2018), Yaqeeninstitute, (Son giriş 1 Ağustos 2021).

yeryüzünde bir bahçede yaratılmış Hz. Adem adında tarihi bir şahsiyet vardı. Bu kişi Kuran'da anlatılan tüm olayları yaşadı. Ondan ayrı olarak, homo sapiens gelişti ve evrimleşti. Bir noktada, her iki grup da birleşti. Adem'in torunları, evrimleşmiş homo sapiens ile çiftleşti. Vahiy geldiğinde, yeryüzünde yaşayan tüm homo sapiensler Adem'in torunlarıydı ve aynı zamanda diğer canlılarla da akrabaydı. Bu senaryoda hem bilimsel yaratılış anlatısı hem de Kuran'daki yaratılış anlatısı doğrudur. Böylece, iki anlatı da birbiriyle uyumludur.

Sunduğumuz senaryolarla ilgili iki endişe olabilir. Her şeyden önce, Hz. Adem'in ilk insan olmadığını ima edebilecekleri iddia edilebilir. Ancak bu endişe yersizdir. Birincisi, Kuran'daki "insan" teriminin homo sapiens ile eşdeğer olması gerekmez, bu terim yalnızca Hz. Adem'in soyundan gelenlere atıfta bulunuyor olabilir. İkincisi, Kuran, Hz. Adem'i ilk insan olarak tanımlamıyor olabilir. Üçüncüsü, Hz. Adem'in ilk insan olması gerektiğinde ısrar etsek bile, savunmalar bu iddiayı da içerecek şekilde kolayca değiştirilebilir. Hz. Adem yeryüzüne Cennet'ten hiç değişiklik yaşamadan indirilmiş veya homo sapiens evrimleşmeden önce doğrudan kilden yaratılmış olabilir ve onun çok daha sonraki torunları, Hz. Adem sonra evrimleşmiş homo sapiens ile çiftleşmiş olabilir. Yine, bu hikaye mantıksız görünebilir, ancak ben sadece tutarlılığı savunuyorum.

İkinci olası endişe, bu senaryoların bazı homo sapienslerin Hz. Adem'in soyundan gelmediğini ima etmesidir. Ama benim hikayelerimde Hz. Adem, (Kuran'ın iddia ettiği gibi) vahiy zamanında tüm insanların ortak atasıdır. Bu nedenle, bazı homo sapienslerin Hz. Adem'in soyundan olmaması sorun değildir. İkincisi, yukarıda bahsedildiği gibi, teolojik insanın homo sapiens'e eşdeğer olması gerekmez; dolayısıyla bazı homo sapiensler Hz. Adem'in soyundan gelmese bile, Kuran'daki anlamda tüm insanların öyle olduğunu söyleyebiliriz. Üçüncüsü ve yine, Hz. Adem'in Cennet'ten homo sapiens ortaya çıkmadan önce göç etmiş olması, böylece homo sapiens evrimleştiğinde hepsinin Hz. Adem'in torunları olması mümkündür. Böylece, savunmaları değiştirerek, "Bütün homo sapiens Hz. Adem'in soyundandır" ek önermesini korumak mümkündür.

Sonuç

Bu yazıda, Kuran'ı literal okumanın bilimsel evrim teorisiyle uyumlu olduğunu savundum. İlk olarak, Kuran'daki yaratılış anlatısının evrim teorisiyle bağdaşmadığı iddiasının, klasik teizmin kötülüğün varlığıyla (kötülük sorunu) bağdaşmadığı iddiasına benzediğini ileri sürdüm. Bu benzetmeyi kullanarak, hem Kuran anlatısının hem de evrim teorisinin nasıl doğru olabileceğine dair eksiksiz ve makul bir açıklama bulmaya çalışmak yerine, sadece iki açıklamanın doğru olduğunu göstermeyi amaçlayan kötülük sorunu bağlamındaki savunmalara benzeyen daha mütevazı yaklaşımlar aramamız gerektiğini savundum. Hem bilimsel hem de Kuran'daki anlatımları özetledikten sonra tek olası çatışmanın "ortak ata" tezinde yattığını iddia ettim. Daha sonra her iki anlatının da tutarlı bir şekilde bir arada var olduğu iki savunma sundum. "Çifte yaratılış savunması" olarak adlandırdığım ilk senaryoda, Hz. Adem'in iki kez yaratılmış olabileceğini savundum, biri kutsal metinlerde anlatıldığı gibi Cennet'te, diğeri ise evrimsel biyolojinin tanımladığı gibi yeryüzünde. "Çoklu ata savunması" adını verdiğim ikinci savunmada, Allah'ın Hz. Adem'i doğrudan kilden yaratmış olabileceğini ve onun soyundan gelenlerin evrimleşmiş homo sapiens ile ürediğini savundum. Bu nedenle, her iki yaratılış anlatıları da tutarsızlık olmadan kabul edilebilir.

Kaynakça

- Altaie, Basil. *The Divine Word and The Grand Design: Interpreting the Qur'ān in the Light of Modern Science*. Manchester: Beacon Books. 2018.
- Clark, Kelly James-Koperski, Jeffrey. *Abrahamic Reflections on Randomness and Providence*. Palgrave Macmillan. 2021.
- Dajani, Rana. "Evolution and Islam's Quantum Question." *Zygon: Journal of Religion and Science*, 47/2 (2012), 343–353.
- Dalrymple, G. Brent. "The age of the Earth in the twentieth century: a problem (mostly) solved". *Geological Society, London, Special Publications*. 190/1 (2001), 205–221.
- Finlay, Graeme. *Human Evolution: Genes, Genealogies and Phylogenies*. New York: Cambridge University Press. 2013.
- Futuyma, Douglas-Kirkpatrick, Mark. *Evolution*. New York: Oxford University Press. 2018.

- Guessoum, Nidhal. *Islam's Quantum Question: Reconciling Muslim Tradition and Modern Science*. London: I.B. Tauris. 2011.
- Ibn Haldun. *Mukaddime*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 1997.
- Jalajel, David Solomon. "Tawaqquf and Acceptance of Human Evolution.", *Yaqeeninstitute*, Accessed August 1, 2021. https://yaqeeninstitute.org/dr-david-solomon-jalajel/tawaqquf-and-acceptance-of-human-evolution/#.Xgw_HxczbPA
- Keller, Nuh Ha Mim. *Sea Without Shore: A Manual of the Sufi Path*. Amman: Sunna Books. 2011.
- Mackie, J. L. "Evil and Omnipotence." *Mind*, 64 (1955), 200-212.
- Malik, Shoaib. *Islam and Evolution: Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*. New York: Routledge. 2021.
- Nasr, Seyyed Hossein. "On the Question of Biological Origins." *Islam and Science*, 4/2, (2006) 181–197.
- Plantinga, Alvin. *God, Freedom, and Evil*. Grand Rapids, MI: Eerdmans. 1977.
- Qadhi, Yaser, and Khan, Nazir. "Human Origins: Theological Conclusions and Empirical Limitations." *Yaqeeninstitute*, Accessed July 29, 2021. <https://yaqeeninstitute.org/nazir-khan/human-origins-theological-conclusions-and-empirical-limitations/>
- Schopf, J. William. "Fossil evidence of Archaean life". *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 361/1470 (2006), 869–885.
- Taslaman, Caner. *Can a Muslim Be an Evolutionist?* İstanbul: İstanbul Yayınevi. 2020.
- Tooley, Michael. "The Problem of Evil". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.). (Accessed July 29, 2021) <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/evil/>